

ראש הישיבה, הרב מרדכי גרינברג

גיוס תלמידי חכמים

ראשי פרקים:

- א. הקדמה כללית
- ב. "גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות"
- ג. מצוה שיכולה להיעשות ע"י אחרים
- ד. גדרה של "מלחמת מצוה"
- ה. "ויחזור לתלמודו"
- ו. "רבנן לא צריכי נטירותא"
- ז. דברי הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל
- ח. "אנגריא בתלמידי חכמים"
- ט. סיכום

א. הקדמה כללית

לעולם, גם במהלך אלפיים שנות הגלות הקשה, עמדה מול עיניו של עם ישראל המטרה הסופית: חזרה אל ארץ ישראל מתוך בנייה של לאומיות אמיתי: מדינה, שלטון וצבא. שהרי בגלות, כל אותם סממנים של לאום נלקחו ממנו, וכדברי הראי"ה קוק (אורות התחיה, ג): "עברו עלינו שנות אלפים שלא היה לנו מצד כללות האומה עסק עם דברים חומריים, היינו אומה פורחת באוויר וחלמנו רק על דבר מלכות שמים".

בימינו, לאחר שזכינו ב"ה לתקומת מדינה ישראל וצבא ההגנה לישראל, עדיין צריכים אנו לזכור נקודה חשובה: מצד האמת, לכתחילה, עם ישראל היה מעדיף לא להזדקק לצבא כלל. להימנע לחלוטין מהנטייה לשפיכות הדמים הנטועה

ביסודו של כל סכסוך. שהרי לעם היהודי יש סלידה טבעית מרצח בני-אדם, ולא משנה כמה חמורות יהיו הנסיבות. ראייה לדבר, מצינו בדוד המלך, שמנע ממנו הקב"ה לבנות את בית המקדש מחמת הדם הרב שהוא שפך במהלך שנותיו - על אף שהיה ראוי ונכון (דברי הימים א' כב, ח; כח, ג). וכן רואים זאת ביעקב אבינו, עליו נאמר: "ויירא יעקב מאד ויצר לו" (בראשית לב, ח), ומפרש רש"י על אתר: "ויירא" - 'שמא יהרג', 'ויצר לו' - 'אם יהרוג הוא את אחריים'. הרי שגם מרצח חיוני שהוא ע"פ דין - היה מעדיף יעקב להימנע.

לצערנו, המצב הנוכחי מכריח אותנו להשתמש גם ברצח על מנת להרתיע את אויבינו הקמים עלינו, בכדי שלא יהרגו הם בנו. מתוך הבנה חשובה זו, נחל לעסוק בסוגיית גיוס תלמידי חכמים לצבא.

בזמן מלחמת השחרור התעורר פולמוס גדול סביב השאלה האם מותר, צריך או אפילו חובה לגייס בחורי ישיבות לצבא (ואולי אפשר אף לכוף אותם לכך), או שמא אין לעשות כן ועל בחורי הישיבות להמשיך ללמוד ולא להתגייס לצבא. מנהלת העם ביקשה מהרבנות הראשית להוציא פסק שגם בחורי ישיבות צריכים להתגייס. הרב יצחק אייזיק הרצוג, הרב הראשי דאז, שלח מכתבים לכמה רבנים ושאל לדעתם בנושא.

לאמיתו של דבר, היה דיון בנושא זה עוד קודם לכן, בזמן מלחמת עולם הראשונה. הרא"ה קוק נקלע לאירופה לפני המלחמה ולא הספיק לצאת משם עד שהתחילה, ובשנותיה האחרונות שימש כרב בלונדון. הממשלה הבריטית דאז החליטה לערוך גיוס כללי לצבא, שכלל גם את בחורי הישיבות. הרב קוק התנגד מאוד למהלך זה של הממשלה, אך כאורח בלונדון לא יכול היה לעשות הרבה לביטולה של החלטה זו, ולכן שלח מכתב לרב הראשי של בריטניה - הרב ד"ר יוסף הרץ. במכתבו הארוך (אגרות הראיה ח"ג, אגרת תתי) מבקש הרב קוק מהרב הרץ:

...בתור עומד בראש היהדות הכללית של הממלכה לפני הממשלה, עליו לדרוש בגודל נפש הזכויות המגיעות לנו בצדק ע"פ חוקי הצדק של משטרה המדיני. שווי זכויות לכל הדתות כתוב הוא בגאון על דגלה, ועל

יסוד זה אנו תומכים את תביעתנו. הממשלה חייבת היא להיות זהירה שלא לנגוע בַּימין הנפשיים של כל דת ואמונה, ואנחנו, לפי הכרתנו הדתית, חורבנן של הישיבות, שיהיה נצמח מלקיחת מבחר בניהן לעבודת הצבא, הוא לנו חרבן דתי איום ונורא...

ראשית לכל החיובים לכל אדם מישראל, כקטן כגדול, כרב כבעל הבית, כסוחר כאומן, הוא תלמודה של תורה. הישיבות לא נוסדו מעיקרן רק בשביל התכלית להעמיד לנו רבנים, הישיבות בישראל מעולם היו והן מקדשי תורה, שאנו חייבים, חובה תורית, שלא יתחסרו מאתנו בכל מדינה, וכשם שלא תעזי שום ממשלה נאורה לגזור עלינו להחריב את בתי כנסיותינו, לשרוף את ספרי תורותינו, כן לא תוכל להטיל עלינו חוק של החרבת ישיבותינו...

בשעה שאצל הנוצרים ביטול התלמוד הדתי אינו כי אם חסרון הכשרת כהנים דתיים, שהוא חיסרון שאפשר לו להתמלאות בכל עת, אצלנו החסרון הזה הוא חסרון שלא יוכל להמנות. גדול תלמוד תורה מהקרבת תמידין ומכל עבודת הקודש היותר נשגבה. ובשעה שתבטל הממשלה את ישיבותינו הרי היא כאילו גוזרת עלינו גזירת שמד.

כשפרצה מלחמת השחרור, והתעורר הדין ההלכתי האם יש לגייס בחורי ישיבות או לא, קמו רבנים¹ וביניהם בעל הציץ אליעזר (בספרו הלכות מדינה ח"ב, שער ג, פרק ד, אות ו), שרצו להוכיח מאגרת זו של הרב קוק, שגם בעת מלחמה על בני הישיבות להישאר בישיבה ולא לצאת למלחמה.

הרצי"ה קוק היה בין אלו שסברו שיש לגייס בחורי ישיבות למלחמת השחרור משום פיקוח נפש, והוא התנגד לחלוטין להבאת ראיות מתוך אגרתו של אביו². לשיטתו, דברי אביו, הראי"ה, היו נכונים דווקא לגבי גיוס לצבא של גויים

¹ עיין אוצרות הראי"ה, כרך א, עמ' 228-229.

² עיין לנתיבות ישראל ח"א, בתחילת הספר, תחת הכותרת "הודעה גלויה - למען האמת והתורה", מתאריך כ"ה ניסן התש"ח.

במדינה זרה שאין בו שום מצוה. אך בארץ ישראל, למען עתיד מדינת-ישראל, בצבא ההגנה לישראל - מקבלת המלחמה מעמד של "מלחמת מצוה".

מאוחר יותר, כאשר היה דיון בכנסת על חקיקת חוק שיחייב גיוס של בחורי ישיבה לצה"ל באופן כוללני, התנגד לכך הרצי"ה, וביקש מהנוגעים בדבר להשאיר את ההחלטה בדבר גיוס בני הישיבות לצה"ל בידם של ראשי הישיבות. כך בסופו של דבר כל אחד יצטרך להתגייס בשלב מסוים, אך ראשי הישיבות יחליטו עבור כל תלמיד באופן אישי מתי מתאים לו להתגייס³.

מעתה, באים אנו לדון בשאלה אקטואלית זו ולברר את ההלכה בנידון. נביא תחילה מספר מקורות עיקריים שיש הרוצים להוכיח מהם שאין לגייס את בחורי הישיבות לצבא (חלק ממקורות אלו הובאו ע"י הראי"ה עצמו ב"תזכיר בירור דברים" שמצורף למכתבו הנ"ל):

- א. הגמרא בבבא בתרא (ז ע"ב-ח ע"א): "רבנן לא צריכי נטירותא".
- ב. הגמרא במגילה (טז ע"ב): "אמר רב יוסף: גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות".
- ג. הגמרא בנדרים (לב ע"א): "אמר רבי אבהו אמר רבי אלעזר: מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים? מפני שעשה אנגריא בתלמידי חכמים" [ר"ן: שהוליכן למלחמה] וכו'. ובדומה לזה בגמרא בסוטה (י ע"א): "דרש רבא: מפני מה נענש אסא? מפני שעשה אנגריא בתלמידי חכמים" וכו'.
- ד. הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל יג, יב-יג). יובא להלן.

ב. "גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות"

עיקר עיוננו במאמר זה יהיה בדברי הגמרא במסכת מגילה, ובהמשך, נגיע מתוך זה לכמה יסודות וגדרים בהלכות תלמוד תורה.

³ כמובן, דבריו נאמרו רק בעתות שאין צורך באותם חיילים בצורה מיידית. לעומת זאת, במלחמה, לית מאן דפליג שכולם חייבים להתגייס לפי הצורך.

הגמרא במסכת מגילה (דף טז ע"ב) אומרת שגדול ת"ת יותר מהצלת נפשות. הגמ' לומדת זאת מכך שחכמי דורו של מרדכי העריכוהו יותר לפני שנעשה שר וביטל תורה בשל כך, למרות שהיה בתפקידו משום הצלת נפשות לעם ישראל. הדבר נלמד מכך שלפני שעשה זאת הוא היה במקום החמישי בחשיבותו בין חכמי הסנהדרין, שנאמר: "אשר באו עם זרבבל: ישוע, נחמיה, שריה, רעליה, מרדכי בלשן" (עזרא ב, ב), ואחרי שעשה כך ירד למקום השישי, שנאמר: "הבאים עם זרבבל: ישוע, נחמיה, עזריה, רעמיה, נחמני, מרדכי בלשן" (נחמיה ז, ז).

לכאורה מוכח מכאן שאפילו הצלת נפשות אינה דוחה תלמוד תורה (דהיינו - בשעת מלחמה, וכל שכן בעת שלום), ולפי זה לא ניתן לקחת בחור ישיבה שעסוק בלימוד תורה ולגייסו לצבא, אף שיכול להציל נפשות בכך.

אך הנה, הטור בהל' צדקה (יו"ד סי' רנא, יד) מביא שאלה ששאלו את אביו הרא"ש: האם מותר לקחת כסף המיועד לשם תלמוד תורה, ולתת אותו להגמון עבור מכסת המס השנתית? ופסק הרא"ש שיש לתת את הכסף להגמון כיון שיש בזה הצלת נפשות, משום שאם לא יתנו - עלול ההגמון להכות את העניים שאינם יכולים לתת מכיסם ויכול הדבר להגיע לפיקוח נפש.

וכבר הקשה עליו המהרש"ל (בהגהותיו) מהגמ' הנ"ל במגילה, שהרי ת"ת גדול מהצלת נפשות וא"כ אף אם נתינת הכסף להגמון תציל נפשות, בכ"ז עדיף לתת אותו לצורך תלמוד תורה!

הב"ח מביא קושיה זו וכותב שאינה קשה כלל: ודאי שהגמ' במגילה לא התכוונה לומר שעדיף ללמוד תורה גם על חשבון אי הצלת נפשות, שהרי כלל ידוע הוא בכל התורה כולה (עיי' יומא פה ע"ב ועוד): "וחי בהם" (ויקרא יח, ה) - ולא שימות בהם, ו"אין דבר העומד בפני פיקוח נפש". לכן מוכרחים לומר שהפירוש בגמ' הוא שאדם הלומד תורה, מעלתו גדולה אפילו מאדם המציל נפשות.⁴

⁴ ואת זה לומדת הגמ' מכך שחכמים החשיבו את מרדכי לפני שהוצרך לבטל תורה עבור הצלת נפשות יותר מאשר אחרי כן (הוספת הט"ז).

לפי זה צדקו דברי הרא"ש, שחייבים לתת את הכסף להגמון ולא לת"ת.⁵

יוצא לפי הסבר הב"ח, שאין מהגמרא במגילה ראייה לענייננו, כי הגמ' מדברת רק על מעלת לימוד התורה ולא על קדימויות בין ת"ת ופיקוח נפש, שבזה ודאי שפיקוח נפש קודם.

ג. מצוה שיכולה להיעשות ע"י אחרים

הפרישה, מתרץ את קושיית המהרש"ל באופן אחר, ומפרש שמדובר בגמ' במקרה שאחרים יכולים לעשות את הצלת הנפשות, שאז לא יפסיק מלימודו, אך כאשר אין אחר שיכול להציל, ודאי שמחויב להפסיק מלימודו ולהציל. וכעין שפסק הטור עצמו, וכן השו"ע (בסי' רמו, יח) בשם הרמב"ם לגבי כל אדם שלומד תורה ונודמנה לו מצוה.

מעתה, עלינו לברר לפי תירוצו של הפרישה, האם בזמן מלחמה ניתן לומר שהצלת הנפשות יכולה להיעשות ע"י אחרים, ואסור להפסיק עבור זה בחורי ישיבה מתלמודם, או שכיון שכל חייל יכול להוסיף למלחמה זה לא נחשב כמצוה שיכולה להיעשות ע"י אחרים.

המשנה בפ"ח דסוטה (מד ע"ב) אומרת שכל הדין של החוזרים מעורכי המלחמה (בנה בית ולא חנכו וכו') הוא רק במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה כולם יוצאים למלחמה, "אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה". ורבי יהודה חולק וסובר שבמלחמת מצוה נאמר דין חזרה מעורכי המלחמה, ורק במלחמת חובה לא נאמר.

וכתב הקרן אורה על משנה זו (ד"ה והרמב"ם), שמדברי הרמב"ם שפסק כן, משמע שבשעת מלחמת מצוה מחויבים גם לומדי התורה להפסיק ללמוד ולהלחם, שהרי נאמר "אפילו חתן מחדרו, וכו', ומ"מ למלחמת רשות אינם רשאים

⁵ אך פשוט שגם המהרש"ל לא התכוון לפסוק שאפילו כאשר יש לפנינו מצב של פיקוח נפש, בכ"ז לימוד תורה חשוב יותר, אלא כוונתו שכאשר יש חשש שנגיע למצב של סכנת נפשות, זה פחות חשוב מלימוד תורה. וע"ז חולק הב"ח וסובר שגם בכה"ג הצלת נפשות עדיפה, וגם חשש פיקוח נפש יגיע לאחר זמן דוחה לימוד תורה.

להפסיק מלימודם. הקרן אורה לא התייחס למקרה שבו יכולים אחרים לעשות זאת.

החזו"א (או"ח; עירובין, ליקוטים סי' ו) כתב שגם כאשר הצבא לא צריך דווקא את החתן והכלה, אלא שזקוק למספר מסוים של חיילים, רשאי להוציא אפילו חתן מחדרו (שפשוט הוא שכאשר הצבא צריך את החתן והכלה רשאי לקחתם, שהרי זה פיקוח נפש). וגם במלחמת רשות הפטור של חתן וכלה (ושאר החוזרים מעורכי המלחמה) הוא רק כאשר יכולים להסתדר בלעדיהם. אך מ"מ לכתחילה אין נכנסים למלחמת רשות אם אי אפשר לנצח בה בלי אותם החוזרים מעורכי המלחמה, ורק אם כבר נכנסו למלחמה ורואים שדרושים עוד חיילים כדי לנצח - רשאים לגייס את כולם.

א"כ, לפי דברי הקרן אורה והחזו"א, יש פטור ללומדי תורה רק במלחמת רשות וכאשר אינם נצרכים לצבא, אך במלחמת מצוה (ואפי' אם אפשר לנצח בלעדיהם, והממשלה רק דורשת שיהיה מספר מסוים של חיילים), או כשהתחילו במלחמת הרשות ונצרכים לעוד חיילים, ניתן לגייס גם את בחורי הישיבות.

לגבי כפייה במקרה של מלחמת מצוה, כתב רבי משולם ראטה (שו"ת קול מבשר ח"א סי' מז) לרב הרצוג, שלדעתו א"א לכפות את בחורי הישיבות להתגייס כאשר ישנה סכנה. אך הרב הרצוג חלק עליו וכתב (שם, וראה גם משואה ליצחק עמ' 237-276) שאם ישנה סכנה כללית לעם ישראל ודאי שאפשר גם לכפות כל אדם להשתתף במלחמה מדין "מלחמת מצוה", אך הסתפק במקרה שאין סכנה קיומית לעם ישראל בארצו אלא רק מצוה של "לא תעמוד על דם רעך", האם גם כאן אפשר לכפות (מדין כפייה על המצוות וכדו') או לא.

עתה נברר מהו גדרה של "מלחמת מצוה".

ד. גדרה של "מלחמת מצוה"

כתב הרמב"ם (הלכות מלכים ה, א):

אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצוה, ואי זו היא מלחמת מצוה? זו מלחמת שבעה עממים, ומלחמת עמלק, ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם. ואחר כך נלחם במלחמת הרשות, והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו.

ואף שלכאורה דבריו שמלחמה עבור "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם" היא מלחמת מצוה, נשמעים כסותרים דברי הגמרא בסוטה ש"למעוטי עכו"ם דלא לייתי עלייהו" היא מלחמת רשות - כבר תירצו האחרונים (ראה הלכות מדינה ח"ה עמ' צט, על פי הירושלמי בסוטה ח, י [לט ע"ב]) שיש הבדל בין מקרה שבו הגויים כבר קמו עליהם, שאז יש פיקוח נפש ונחשב מלחמת מצוה, לבין מקרה של חשש שהגויים יבואו עליהם, שאז מלחמה נחשבת למלחמת רשות.

מלחמות ישראל בארצו מאז הקמת המדינה, אכן מתחלקות לשני סוגים:

מלחמות מסוג מלחמת יום כיפור (וייתכן שאף מלחמת השחרור) - ודאי נחשבות כמלחמת מצוה, שהרי המלחמה באה כתוצאה ממצב שבו האויבים קמים עלינו לכלותינו, ואנו חייבים להשיב מלחמה. מלחמה כזו עונה להגדרת הרמב"ם: "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם".

לעומת זאת, במלחמות כמו ששת הימים ושלום הגליל (או במבצעים כמו "עופרת יצוקה" וכדו'), אויבינו לא פתחו במלחמה אלא עם-ישראל, כתוצאה מהמצב הביטחוני הקשה⁶. א"כ, מלחמות כגון אלו הם לכאורה בגדר מלחמות רשות, ואין לגייס את בני הישיבות להשתתף בהן, וכ"ש כלפי שירות צבאי בעת שלום כשאינן מלחמות כלל.

הגמ' הנ"ל בסוטה, מבארת את מחלוקת רבי יהודה וחכמים מתי יוצא חתן מחדרו:

⁶ ואע"פ שיייתכן ובכל מקרה הייתה פורצת מלחמה בתוך זמן קצר, עדיין אין זה נכנס תחת ההגדרה של הרמב"ם.

אמר רבי יוחנן: רשות דרבנן זו היא מצוה דרבי יהודה, מצוה דרבנן זו היא חובה דרבי יהודה. אמר רבא: מלחמות יהושע לכבש דברי הכל חובה, מלחמות בית דוד לרווחה דברי הכל רשות, כי פליגי למעוטי עובדי כוכבים דלא ליתי עלייהו - מר קרי לה מצוה, ומר קרי רשות. נפקא מינה לעוסק במצוה שפטור מן המצוה.

וכתב הרמב"ם בפירוש המשנה (סוטה שם):

אין מחלוקת ביניהם, שמלחמת שבעה עממין ומלחמת עמלק חובה. ואין מחלוקת ביניהם שמלחמת שאר הארצות של שאר האומות רשות. לא נחלקו אלא במלחמת אומות הנלחמים בהם כדי להחלישם⁷ שלא ילחמו בישראל ולא יתנפלו על ארצם - תנא קמא קורא את זה רשות, ורבי יהודה קורא למלחמה זו מצוה... ואין הלכה כר' יהודה.

לכאורה, בסוג השני של המלחמות שהזכרנו, ש"נלחמים בהם כדי להחלישם שלא ילחמו בישראל", ההלכה היא שהן מלחמות רשות, ולפי זה ת"ח אינם צריכים להתגייס למלחמות כאלה.

אך עדיין אין זה מוכרח. המחלוקת בין ת"ק לר"י היא האם יש למלחמות אלו גדר של מלחמת מצוה, אך ודאי שיש בהם את מצות הצלת נפשות, וא"כ חוזרת השאלה האם אדם שלומד תורה יצטרך להפסיק מלימודו ולהשתתף במלחמה כזו. ובמקרה כמו שלנו, שבו גם הת"ח עצמו נמצא בסכנה, ישנה עוד סברא לחייבו להילחם, שהרי אינו יכול להטיל על אחרים שילחמו כדי להגן עליו, בעוד שהוא עצמו יושב ולומד.

ה. "ויחזור לתלמודו"

נחזור לקושיית המהרש"ל על תשובת הרא"ש שיש לתת להגמון את הכסף המיועד לת"ת, מדברי הגמרא במגילה: "גדול ת"ת מהצלת נפשות".

⁷ יש מתרגמים: להחליפם.

בדרישה, מתרץ הסמ"ע תירץ אחר ממה שתירץ בפרישה. הוא כותב שהגמ' מדברת בכגון שאינו יכול לקיים גם ת"ת וגם הצלת נפשות, שאז יש להעדיף את לימוד התורה על פני הצלת הנפשות. אך במקרה שיכול לקיים גם זה וגם זה (וכך מעמיד את המקרה עם ההגמון - שיכלו להסתדר בצמצום גם בלי הכסף), עליו להפסיק עבור הצלת נפשות ואח"כ יחזור ללימודו.

ותמה עליו הט"ז, שהרי אין דבר העומד בפני פיקוח נפש, וא"כ כשאנו יכול לקיים ת"ת והצלת נפשות ביחד, כ"ש שיצטרך להציל נפשות ועליו להפסיק מלימודו. ועוד קשה, איך יכול להיות מקרה שבו לא יוכל לקיים שניהם, הרי מצות ת"ת אינה מצוה עוברת, ולכאורה בכל מצב יוכל להציל נפשות ולשוב ללימודו.

אך נראה לתרץ ע"פ דברי שו"ע הרב⁸, שחידש יסוד בגדר מצות תלמוד תורה. ובהקדם קושיה על דברי הרמב"ם בהלכות אישות (טו. ב), שכתב:

האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה, ומאימתי האיש נתחייב במצוה זו? מכן שבע עשרה, וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר ומבטל מצות עשה. ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה, והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויבטל מן התורה - הרי זה מותר להתאחר, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה וכל שכן בתלמוד תורה.

וכבר הקשו האחרונים⁹ על דברי הרמב"ם מגמרות ערוכות בכל הש"ס שמשמע מהן בפירוש שלא נאמר דין "עוסק במצוה פטור מן המצוה" כלפי תלמוד תורה¹⁰, וכמו הגמ' במס' שבת (יא ע"א): "כגון אנו מפסיקין לק"ש ולתפילה". א"כ, קשה על דברי הרמב"ם "שהעוסק במצוה פטור מן המצוה וכל שכן בתלמוד תורה" - הרי דוקא בת"ת לא נאמר דין זה!

⁸ הלכות תלמוד תורה, פ"ג ה"א, וביתר ביאור בקונטרס אחרון, וכ"כ עוד אחרונים.

⁹ עיין שו"ת משיב דבר לנצי"ב ח"ב סי' נ"ג, שנשאר בצ"ע (אך הוא עצמו כתב ליישב כעין תירוץ של בעל התניא, בספרו העמק שאלה, שאילתא קג אות יד), ובשו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' טז פ"ב, שכתב ליישב באופן אחר.

¹⁰ וכתבו הראשונים הטעם, שכיון שתכלית לימוד התורה הוא ע"מ לקיים, לכן לא שייך לבטל מצוה אחרת מפני ת"ת.

מכאן כתב בעל התניא שמצות לימוד תורה מתחלקת לחיוב "עסק התורה" ולחיוב "ידיעת התורה". דהיינו: מצד אחד יש חיוב של "והגית בו יומם ולילה" (יהושע א, ח), והוא החיוב לעסוק בתורה, שהוא גם למי שכבר למד את כל התורה¹¹. וזה גם מה שדרשו "ודברת במ' - ולא בדברים בטלים" (יומא יט ע"ב, וראה במאירי שם). מלבד זאת, ישנו חיוב נוסף - לדעת את התורה, וחיוב זה עצמו נחלק לשני חלקים: חיוב לדעת את ההלכות, שהוא מוטל גם על נשים (בהלכות הקשורות אליהן)¹², וחיוב ידיעת כל התורה לשם הידיעה עצמה.

ועפ"ז תירץ בעל התניא¹³ את דברי הרמב"ם הנ"ל, שאכן לעניין חיוב עסק התורה אינו רשאי להמשיך בלימודו כאשר יש לפניו מצוה של פריה ורביה, אך כאשר הנישואין יגרמו לפגיעה משמעותית בידיעת התורה שלו (וזה אכן שייך רק במצות פרו ורבו), אז הוא פטור מכל מצוה אחרת, ואינו צריך להפסיק בשביל לישא אשה¹⁴.

ודבר זה מדויק מלשון הרמב"ם עצמו (הל' ת"ת ג, ד):

היה לפניו עשיית מצוה ותלמוד תורה - אם אפשר למצוה להעשות ע"י אחרים, לא יפסיק תלמודו. ואם לאו, יעשה המצוה ויחזור לתלמודו¹⁵.

ולכאורה לא מובן מה מלמדנו הרמב"ם במילים "ויחזור לתלמודו", וכי איננו יכולים להבין לבד שאם התבטל מלימוד התורה עבור מצוה כלשהי עליו לחזור ללימודו לאחר מכן?

¹¹ "שאל בן דמה בן אחותו של ר' ישמעאל את ר' ישמעאל: כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו המקרא הזה: "לא ימוש ספר התורה הזה מפ"ך והגית בו יומם ולילה", צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמוד בה חכמת יונית" (מנחות צט ע"ב) ולכן הן יכולות לברך ברכת התורה.

¹² וראה בשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ד סי' לו שתיירץ מעין זה, אך לא חילק בין שני החלקים בלימוד התורה. וע"ע בשו"ת עטרת פז, ח"א כרך ג' חו"מ, סי' יד בהערות.

¹³ וז"ל בעל התניא: "ולא אמרו שמבטלין ומפסיקינן מתלמוד תורה כדי לקיים מצוה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים כמו שיתבאר אלא להפסיק לפי שעה וזמן מה שאין בו אלא ביטול מצות העסק ולימוד התורה תמיד אבל לא ביטול מצות מידיעת התורה באר היטב בפירושה שהן ההלכות כולן בטעמיהן בדרך קצרה".

¹⁵ יש גורסים: "ויחזור לתורתו".

אך על פי הסברו של בעל התניא מיושב שפיר, שאכן כל החיוב להפסיק מהלימוד הוא אך ורק בתנאי שאח"כ יחזור מיד לתלמודו, אך אם יודע שהמצוה תגרום לא רק לביטול זמני של העסק בתורה, אלא גם לפגיעה רצינית בידיעת התורה שלו (עד כדי שלא יחזור אח"כ לתלמודו כבראשונה) אז אינו מחויב כלל להפסיק ועליו להמשיך בלימודו¹⁶.

ומעתה, ניתן לבאר עפ"ז את דברי הדרישה, שכתב שכאשר אינו יכול לקיים גם ת"ת וגם הצלת נפשות - ת"ת קודם. וכבר הבאנו את קושיית הט"ז על דבריו, שאין דבר העומד בפני פיקוח נפש. אך לפי דברי הרמב"ם בהל' אישות, וכפי שביאר אותם בעל התניא, ניתן לומר שזו גם כוונת הדרישה: אם עומדות לפניו מצות ת"ת ומצות הצלת נפשות, ואינו יכול לקיים שתיהן - שאם יפסיק מלימוד התורה להצלת הנפשות תפגע ידיעת התורה שלו - אזי ת"ת גדול אפילו מהצלת נפשות, ועליו להמשיך בלימודו גם על חשבון הצלת נפשות¹⁷. אך כאשר הצלת הנפשות תגרום רק להפסק זמני מלימוד התורה, חובה עליו להפסיק את לימודו ולהציל.

כיוצא בזה מצינו בעניין כיבוד אב ואם, שעליו מדברת הגמ' במגילה (טז ע"ב) בהמשך:

אמר רבה אמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא: גדול תלמוד תורה יותר מכבוד אב ואם, שכל אותן שנים שהיה יעקב אבינו בבית עבר לא נענש...

וכן נפסק בשו"ע, בהלכות כיבוד אב ואם (יו"ד רמ, יג).

והקשה בספר המקנה (קידושין לא ע"א) מדין זה על המקרה המובא בגמ' (שם):

אמר רבי אבהו: כגון אבימי ברי קיים מצות כיבוד. חמשה בני סמכי הוה ליה לאבימי בחיי אביו, וכי הוה אתא רבי אבהו קרי אבבא, רהיט ואזיל ופתח ליה, ואמר "איין איין" עד דמטאי התם. יומא חד אמר ליה "אשקיין מיא",

¹⁶ וזה יהיה מדויק עוד יותר בלשון הרמב"ם אם הגירסא הנכונה בלשונו היא "ויחזור לתורתו".
¹⁷ מצב כזה כמעט לא שייך כשמדובר בפיקוח נפש של ממש, כי במקרה כזה בד"כ ההצלה אינה נמשכת לאורך זמן. רק במקרה כמו בנידון דידן - שירות בצבא וכדו', שהוא הפסקה ממושכת מלימוד התורה אך לא מצב של הצלת נפשות עכשווית, שייך הדין שת"ת קודם.

אדאייתי ליה נמנס, גחין קאי עליה עד דאיתער, איסתייעא מילתיה ודרש
אבימי מזמור לאספך.

וקשה, אם ת"ת דוחה את מצות כיבוד אב ואם, כיצד ביטל אבימי תורה כדי
לכבד את אביו? ועיין בתירוצו של המקנה, שמחלק בין כיבוד אב ואם למוראם.

ולפי דברי הדרישה בעניין הצלת נפשות מול לימוד תורה, אפשר ליישב גם
קושיה זו באותה דרך. כיבוד אב ואם נדחה מפני ת"ת כאשר הפסקה למצות
כיבוד הורים תפריע לו בהתפתחותו התורנית, אך כאשר זוהי הפסקה חד-
פעמית וזמנית אין בכך כל בעיה, ועליו להפסיק מלימודו ולקיים מצוה זו של
כיבוד הורים, ולכן המעשה של אבימי היה ע"פ ההלכה.

כעין זה כתב לתרץ הפתחי תשובה (יו"ד שם ס"ק ח), שת"ת גדול מכיבוד אב ואם
היינו דוקא כאשר הבן נמצא מחוץ לעיר, וכמו יעקב שלמד בבית עבר י"ד שנה,
שממנו לומדים דין זה. אך כאשר נמצא הבן בעירו של אביו, מחויב הוא לכבד
את אביו ולחזור לתורתו.

ולכן פסק השו"ע עצמו (שם, כה):

תלמיד שרוצה ללכת למקום אחר שהוא בוטח שיראה סימן ברכה בתלמודו
לפני הרב ששם, ואביו מוחה בו לפי שדואג שבאותה העיר העובדי כוכבים
מעלילים - אינו צריך לשמוע לאביו בזה.

כמובן, אין ללמוד מפסק השו"ע שכאשר הבן נמצא בביתו ולומד תורה, ואביו
מבקש ממנו עזרה, אינו צריך להפסיק מלימודו ולעזור לאביו, כי רק כאשר
הציות של הבן לדברי אביו יגרום לפגיעה באיכות הלימוד שלו אינו צריך לשמוע
לאביו בזה.

היוצא להלכה ע"פ תירוצו של הדרישה, שרק אם הפסקת לימוד התורה עבור
הצלת הנפשות תפגע ב"ידיעת התורה" של האדם, הוא לא צריך להפסיק
מתלמודו בשביל זה.

ע"פ דברים אלה היה מי שכתב בנוגע לשירות בצבא, שכיון שהוכח שהשירות
הצבאי פוגע מאוד ברמה הרוחנית של החיילים, וכן הרבה מהם לא חוזרים

ללימוד התורה אחרי השירות הצבאי, לכן בחורי ישיבה אינם צריכים לבטל את לימוד התורה שלהם לצורך זה, ועליהם להמשיך ללמוד בישיבה.

אך כותב דברים אלה שירת בצבא לפני שנים רבות, ומאז השתפר מאוד ענין זה. אנו רואים בעינינו שרובם ככולם של הבחורים ששירתו בצבא חוזרים לישיבה וממשיכים ללמוד כפי שלמדו לפני השירות הצבאי, ורבים מהם גם ממשיכים ללמוד בכולל אחרי נישואיהם. דבר זה תלוי גם בכל אחד באופן אישי, ועל כל אחד יש אחריות על עצמו שישאר בן תורה גם בצבא.

לכן, למסקנת הדברים, בין לפי הסבר הב"ח ובין לפי תירוציו של הסמ"ע - אי אפשר לפטור בחור ישיבה משירות צבאי ע"פ הגמ' הנ"ל במגילה האומרת שת"ת גדול מהצלת נפשות.

ו. "רבנן לא צריכי נטירותא"

מקור נוסף שמרבים לצטט ממנו, ע"מ להסביר מדוע בחורי ישיבה אינם צריכים לשרת בצבא, הוא דברי הגמרא בבבא בתרא (ז ע"ב-ח ע"א) המביאה את דברי ריש לקיש (וכן דעת רבי יוחנן), ש"רבנן לא צריכי נטירותא":

רבי יהודה נשיאה רמא דשורא אדרבנן, אמר ריש לקיש: רבנן לא צריכי נטירותא, דכתיב: "אספרם מחול ירבון", אספרם למאן? אילימא לצדיקים דנפישו מחלא, השתא כולהו ישראל כתיב בהו: "כחול אשר על שפת הים", צדיקים עצמם מחול ירבון?! אלא הכי קאמר: אספרם למעשיהם של צדיקים - מחול ירבון, וק"ו: ומה חול שמועט - מגין על הים, מעשיהם של צדיקים שהם מרובים - לא כל שכן שמגינים עליהם. כי אתא לקמיה דרבי יוחנן, אמר ליה, מאי טעמא לא תימא ליה מהא: "אני חומה ושדי כמגדלות", אני חומה - זו תורה, ושדי כמגדלות - אלו ת"ח? ור"ל סבר לה כדרש רבא: אני חומה - זו כנסת ישראל, ושדי כמגדלות - אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות.

מכאן רצו ללמוד, שכיון שת"ח אינם צריכים שמירה, שהרי תורתם שומרת עליהם, א"כ אין להם כל צורך בקיומו של הצבא ולכן גם אינם צריכים לשרת בו.

אך המעייין היטב בדברי הגמרא נוכח לדעת שמדובר בגמרא אך ורק על פטור ת"ח מחובת התשלום לחומת העיר ולשמירתה, וזה משום שאין לת"ח הנאה מחומת העיר וא"א לחייבם על דבר שאינם נהנים ממנו. אך אין זה נוגע כלל לחובת השירות בצבא. כל אחד ואחד מעם ישראל מחויב לשרת בצבא, ולא מפני שהוא נהנה מקיומו של הצבא (כשם שנהנה מחומת העיר וכדו'), אלא מכיון שזוהי חובתו כחלק מעם ישראל - להגן על עמו מפני אויביו, וכן מצד מצות "לא תעמוד על דם רעך" ומצד מצות ישוב א"י. לכן לא שייך לפטור בחורי ישיבות משירות צבאי בטענה שהם אינם צריכים את השירות הצבאי¹⁸. ואולי אם הגיוס היה כדי שכל אחד יגן על עצמו היה מקום לפטור, אך אין זה כך.

ז. דברי הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל

נראה כי המקור המפורסם ביותר המובא כהצדקה לכך שבחורי ישיבות אינם מתגייסים לצה"ל, הוא דברי הרמב"ם בפרק יג מהלכות שמיטה ויובל:

[יב] ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו? מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר: "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל", לפיכך הובדלו מדרכי העולם, **לא עורכין מלחמה כשאר ישראל** ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל השם, שנאמר: "ברך ה' חילו", והוא ברוך הוא זוכה להם, שנאמר: "אני חלקך ונחלתך".

[יג] **ולא שבט לוי בלבד**, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה', והלך ישר כמו שעשהו האלהים, ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם - הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו

¹⁸ וע"ע במאמרו של הגרש"י ז"ל "לשאלת הגיוס של בני הישיבות" (שפורסם בירושלים בשנת ה'תש"ח, תחת השם "אחד הרבנים"), שהאריך והרחיב לבאר מדוע בני הישיבות צריכים להתגייס, ושלא על כך נאמר "רבנן לא צריכי נטירותא".

ונחלתנו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללוים, הרי דוד ע"ה אומר "ה' מנת חלקי וכוסי, אתה תומיך גורלי".

טענתם של הפוטרים את לומדי התורה מגיוס היא שע"פ דברים אלו של הרמב"ם יש לכל אדם שמקדיש את חייו לתורה גדר של "בן-לוי", דהיינו פְּטוֹר מיציאה למלחמה כשאר ישראל. ממילא, גם בחורי ישיבות שלומדים תורה במשך כל היום, פטורים משירות צבאי.

אך טענה זו מופרכת מכמה צדדים, שכל אחד מהם מספיק בפני עצמו:

ראשית, אם נפרש את דברי הרמב"ם "ולא עורכין מלחמה כשאר ישראל" שכוונתו ששבט לוי אינו צריך לעזור לעם ישראל במלחמותיו, הרי שאז יקשה: מניין לקח הרמב"ם דין זה, שהרי לא מצינו דין כזה במקור הלכתי כלשהו¹⁹.

מלבד זאת, גם אם נסביר את דברי הרמב"ם כך, לא יתכן להוציא מדבריו פטור כללי וגורף לכל בחורי הישיבות. הגדרתו של הרמב"ם לאדם שפטור מהשתתפות במלחמה, ברורה: "אשר נדבה רוחו אותו... להיבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה'... ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים...". קשה מאוד לומר שכל בחור ישיבה ממוצע נכנס תחת הגדרה זו²⁰. א"כ, רובם המוחלט של לומדי התורה לא יכולים לפטור את עצמם משירות צבאי בהסתמך על דברי הרמב"ם הללו.

¹⁹ אמנם בתורה מצאנו שבמלחמת מדין לקח משה למלחמה אלף מכל שבט חוץ משבט לוי (ע"פ גירסת הגר"א בספרי במדבר, קנז. אך גירסת הראשונים [רש"י, ראב"ד, רבנו הלל] הפוכה, על פיה גם שבט לוי נלחם), אבל מניין לו לרמב"ם שזו הלכה לדורות? לכן, נראה יותר שהרמב"ם התכוון למלחמה ששבט לוי ירצה לעשות בעצמו כדי לכבוש שטחים בא"י ע"מ לשבת בהם, כפי שעשו כל השבטים כדי לכבוש את נחלתם. וכיון שלשבט לוי אין נחלה בארץ, אין הם רשאים לערוך מלחמה כדי לכבוש נחלה לעצמם, כמו שעושים שאר ישראל. א"כ, אין זה קשור כלל לנידו"ד, שבו מדובר על מלחמה כללית של הגנה על עם ישראל, שבה כולם מחויבים ללחום. ועיין בענין זה בספר שבת הארץ לרא"ה קוק (מהדורת מכון התורה והארץ - יג, יב. בפתח הספר מובא צילום כ"ק של הרב בביאורו להלכה זו).

²⁰ בחור ישיבה שמתווכח עם חמיו לעתיד כמה חדרים יהיו בדירה שהוא "חייב" לתת לו (סידור מלא" כמובן, על פחות מזה לא יתפשר...), אינו מתאים כ"כ להגדרה הברורה של הרמב"ם...

זאת ועוד: עצם העובדה שהרמב"ם הכניס כאן הלכה זו בהלכות שמיטה ויובל, ולא כתבה בהלכות מלכים ומלחמות, אומרת דרשני. נראה שהרמב"ם, כדרכו בסוף כל אחד מספרי הי"ד החזקה, בא ללמדנו דברי מוסר מעניין ההלכות שבהם עסק. מטרתם המרכזית של השמיטה והיובל היא לחזק בלב האדם את הבטחון בה', זאת ע"י שבידתו מעבודת האדמה למשך שנה או שנתיים כשאינו בטוח שיהיה לו מה לאכול בשנה הקרובה. בסיום הלכות אלו רוצה הרמב"ם להשריש בנו את הידיעה שכאשר אדם סומך על ה' הוא אכן מקבל מהקב"ה את המגיע לו. לכן מביא הרמב"ם כהוכחה לכך את בני שבט לוי שאין להם נחלה בארץ, ובמשך כל חייהם עליהם לסמוך על ה' שימציא להם את פרנסתם. ואכן ה' דואג לכל מחסורם, וכדברי הפסוק שמצטט הרמב"ם: "אני חלקך ונחלתך". על זה מוסיף הרמב"ם בהלכה יג, שלא רק שבט לוי שאינו נוחל בארץ מקבל את מחסורו מאת ה', אלא כל אדם מישראל שחשקה נפשו בתורה והוא מתמסר אליה בכל כוחו, אינו צריך לדאוג מאין תבוא פרנסתו, אלא ה' יזמין לו כדי מחייתו והוא יוכל להמשיך ללמוד באין מפריע. לפי זה, אין כאן הלכה בנוגע לחיוב בשירות צבאי של לומדי תורה, אלא דברי חיזוק במידת הביטחון לכל אחד ואחד, וודאי שאין להסיק מדברים אלו מסקנות להלכה ולמעשה²¹ בנושאים שאינם ממין העניין.

ח. "אנגריא בתלמידי חכמים"

המקור האחרון שנדון בו בסוגיה זו, הוא הגמרא בנדרים (לב ע"א) ובסוטה (י ע"א), שם נאמר שאברהם ואסא נענשו על שעשו אנגריא בתלמידי חכמים, ופירש הר"ן (נדרים שם ד"ה שעשה), ש"אנגריא" היינו שהוליכן למלחמה. ולכאורה ניתן להוכיח מכאן שאסור לגייס ת"ח לצבא.

אך גם הוכחה זו דחויה מעיקרה. גם אם נאמר שזוהי הסיבה שבגללה נענשו אברהם ואסא (שהרי בגמ' בנדרים ישנה דעה נוספת בטעם העונש שקיבל

²¹ ניתן להוכיח זאת מכך שהרמב"ם עצמו פוסק (הל' ת"ת ג, י) שאסור לאדם ללמוד תורה כל הזמן ולהתפרנס מכספי הציבור (ולמרות שרבים חלקו על כך, מ"מ הוא עצמו סובר כך). א"כ, מוכרחים לומר שמה שכתב כאן אינו הלכה למעשה, אלא שבא להעצים בקרבנו את מידת הבטחון בה'.

אברהם), אין זו ראייה כלל לעניינו. אברהם ואסא גייסו ת"ח בכפייה למלחמה, ועל זה אמרה הגמ' שדבר זה אינו ראוי, משום שהוא בזיון לת"ח²² - אך כאשר לא מגייסים בכפייה אין בכך שום בעיה. ועוד, אברהם גייס את הת"ח למלחמתו להצלת לוט, ואסא גייס אותם למלחמתו מול מלך ישראל - ואלו אינן מלחמות מצוה.

ט. סיכום

המורם מן האמור: אין סיבה מספקת לפטור בצורה כללית ומוחלטת את כל בני הישיבות משירות צבאי. כל המקורות שנזכרו לעיל אינם מדברים על חיוב או פטור מגיוס למלחמת מצוה, ולכן באופן עקרוני, כל אחד מחויב לשרת בצבא ולתרום בכך את חלקו לעם ישראל. על כל בחור ישיבה לעשות לעצמו את החשבון האישי מתי עליו להתגייס ולמשך כמה זמן, וישנם יוצאים מן הכלל שאף אינם צריכים כלל להתגייס. מכל מקום, אין מקום לפסוק הלכה ברורה וכוללנית בנידון. צריך לדעת לעשות זאת בחכמה ולא בכפייה, וכמו שאמר הרצי"ה זצ"ל, שאין לגייס את בחורי הישיבות בעל כרחם אך מרצונם הם צריכים להתגייס.

יהי רצון, שנזכה לראות עין בעין בשוב ה' ציון, ויתקיים בימינו מאמר הכתוב (ישעיה ב, ד): "לא יִשָּׂא גֹי אֶל גֹּי חָרֵב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה", אמן כן יהי רצון.

²² ועיין בשיטמ"ק על הגמ' בנדרים (ד"ה אנגריא), שפירש: "אין אגרא, שהטריחם בלא שכר", ולפיכך נענש. ובקרבן אורה (ד"ה מפני) ביאר: "...היינו אחר עשייתנו אנגריא והפרשת בני אדם מתחת כנפי השכינה...". ולפי זה אפשר לומר שנענש מפני שאחר שנלחמו לא חזרו לתלמודם, וכנ"ל מדברי הרמב"ם. ובסוטה נאמר לגבי אסא: "...מאי אין נקי? אמר רב יהודה אמר רב: אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה", וא"כ ייתכן שעל זה נענש.